

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

LEGAL CLINIC AS INNOVATIVE FORM OF IMPLEMENTATION OF LEGAL EDUCATION

Серединко А.А., аспірант кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет

Предметом аналізу даної статті виступає загальнотеоретична характеристика становлення юридичних клінік в Україні та закордоном. На основі здобутків сучасних українських вчених характеризуються теоретичні та методологічні засоби організації й діяльності юридичних клінік в Україні, розкривається їх місце й роль у національній системі юридичної освіти.

У роботі визначено ключові завдання, які має виконувати сучасна юридична клініка, розкривається її основне призначення та коло її суб'єктів.

Автор наголошує, що юридичні клініки створюються з метою закріплення студентами теоретичних знань та набуття ними практичних умінь і навичок професії правника, формування у них поваги до принципів права, підвищення рівня правової культури населення, а також надання безоплатної правової допомоги особам, які її потребують. Проте, незважаючи на соціальну складову, освітня мета діяльності юридичних клінік є основною, яка обумовлена передумовами зародження самої ідеї використання юридичних клінік у навчальному процесі підготовки юристів-правників.

Науковець доводить, що генеза розвитку юридичної клінічної освіти складається з головних етапів, починаючи з зародження юридичного клінічного руху, та теперішнім, сучасним якісно новим періодом діяльності юридичних клінік, що реалізується шляхом уніфікації складових частин та принципів єдиних стандартів юриспруденції.

Тому широке запровадження правничими школами України елементів правничої клінічної освіти в навчальний процес та належне використання юридичних клінік як унікальних баз проходження практики студентами-правниками, буде сприяти належній підготовці фахівців у галузі права, формуванню у них стійких практичних навичок правозастосовної діяльності, а також підвищенню якості юридичної освіти загалом.

Ключові слова: юридична освіта, юридична клінічна освіта, юридична клініка, професійна підготовка юристів, компетентності правника, практичні навички, правова допомога, правова освіта.

The subject of analysis of this article is the general theoretical characteristics of the formation of legal clinics in Ukraine and abroad. Based on the achievements of modern Ukrainian scientists, the theoretical and methodological means of organization and activity of legal clinics in Ukraine are characterized, their place and role in the national system of legal education is revealed.

The work defines the key tasks that a modern legal clinic must perform, reveals its main purpose and the circle of its subjects.

The author emphasizes that legal clinics are created in order for students to consolidate theoretical knowledge and acquire practical abilities and skills of the legal profession, to form in them respect for the principles of law, to raise the level of the legal culture of the population, as well as to provide free legal assistance to persons who need it. However, despite the social component, the educational goal of the activity of legal clinics is the main one, which is conditioned by the prerequisites for the birth of the very idea of using legal clinics in the educational process of training lawyers-lawyers.

The scientist proves that the genesis of the development of legal clinical education consists of the main stages, starting with the birth of the legal clinical movement, and the current, modern, qualitatively new period of activity of legal clinics, which is realized by unifying the constituent parts and principles of uniform standards of jurisprudence.

Therefore, the wide introduction of elements of legal clinical education in the educational process by law schools of Ukraine and the proper use of legal clinics as unique practice bases for law students will contribute to the proper training of specialists in the field of law, the formation of sustainable practical skills of law enforcement activities in them, as well as the improvement of the quality of legal education in general.

Keywords: legal education, legal clinical education, legal clinic, professional training of lawyers, lawyer's competence, practical skills, legal assistance, legal education.

Key words: legal education, legal clinical education, legal clinic, professional training of lawyers, lawyer's competence, practical skills, legal assistance, legal education.

Проблема підвищення ефективності правової освіти та формування правової свідомості населення являється одними з актуальних проблем, якої стоять перед юристами, науковцями та працівниками різних державних і громадських інституцій, та тягне реалізацію забезпечення дії принципу верховенства права.

Так, одним із ключових завдань сучасної юридичної освіти виступає підготовка фахівців правознавства, які орієнтовані на цінності демократичного суспільства. При цьому, вони визнають загальнолюдські цінності й поділяють глобальну ідею соціальної справедливості, а в своїй сукупності поєднуються в єдине професійне співтовариство. Проте, практика традиційного навчання майбутніх фахівців правознавства свідчить про те, що викладання теорії правових наук професійними фахівцями не зможе забезпечити всього комплексу знань і вмінь, особливо, навчити студентів застосовувати ці знання в практичній діяльності. Мова йде про те, що сучасний навчальний процес переважаний вивченням масиву нормативно-правових актів, які недостатньо орієнтовані на юридичну практику випускників-спеціалістів та поверхнево стимулюють індивідуальну навчальну активність студентів.

В результаті даних обставин, виділяється основний спосіб консолідації окреслених елементів для професій-

ної підготовки практико-орієнтованих майбутніх фахівців правознавства. Мова йде про створення та діяльність юридичних клінік, основна задача яких допомогти студентам навчитися застосовувати теоретичні знання на практиці, забезпечити формування належного рівня правової культури та гарантувати надання юридичної допомоги мало-забезпеченим верствам населення держави.

Проблемні питання функціонування юридичних клінік та їх особливості були висвітлені у роботах таких науковців, як Н. Дубчак, М. Лоджук, Ю. Фігель, А. Галай, М. Дулеби, В. Слова, Ж. Завальної, П. Казанського, М. Кравчука, Ю. Моїсєєва, А. Люблінського, В. Молдована, Л. Руденко, М. Пашковський, Ю. Савелова, О. Соколенко, В. Стадник, Н. Сухицька, О. Талдикін, М. Удада та інших.

Перша поява терміну «юридична клініка» пов'язана з публікацією в німецькому журналі в статті професора Фроммгольда [3, с. 3]. Так, у 1900 р. в журналі «Німецька правничая газета» («Deutsche Juristen-Zeitung») була опублікована стаття професора Георга Фроммгольда, що мала назву «Juristische Kliniken» («Правничі клініки»). Дана стаття описувала процес створення клініки при правничих факультетах, де, за аналогією з клініками, які функціону-

ють при медичних факультетах, студенти під керівництвом викладачів вирішували б не вигадані чи застарілі правничі казуси, а «живі» справи. Доцільно зазначити, що ідея використання таких клінік у практичній підготовці правників була блискуче втілена в реальність у країнах англо-американської правової сім'ї (правової сім'ї «загального права»).

Перші згадки про клінічну юридичну освіту у США датуються 20–30-ими роками ХХ ст. Серед науковців, які цікавилися даною проблематикою був Джером Франк «Чому б не створити клініку для юристів?» (видання – Огляд правових питань, Університет Пенсільванії, США, 1933 рік), який провів певні аналогії між клінічною юридичною та медичною освітою. Автор запропонував започаткувати принципово новий вид навчання юристів: при цьому запозичити з медицини ідею використання працюючих клінік як основи для підготовки молодих спеціалістів.

Наступний етап розвитку клінічної юридичної освіти можна віднести до 60-тих років ХХ ст. Тут вагому роль відіграли приватні фонди [9, с. 6]. Через деякий час, юридична клінічна освіта отримує широку підтримку в інших країнах світу, серед яких Великобританія, Німеччина, Франція та інші європейські держави.

В результаті аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури щодо становлення та розвитку юридичної клінічної освіти, Н. Дутчак виокремлює наступні періоди:

I період (XIX – початок ХХ ст.) – зародження юридичних клінік у США, Німеччині, Російській імперії;

II період (60-х рр. ХХ ст.), – відмічається розширення географії юридичної клінічної освіти, навіть не зважаючи на достатньо малий локальний характер (переважно США);

III період (остання третина ХХ ст.) – вирізняється стійкою ідеологією та методикою клінічної юридичної освіти, яка отримувала реалізацію у значно більшій кількості країн світу в порівнянні з попередніми двома періодами. Відмічається її в країнах Центральної та Східної Європи, Середньої, Південної і Східної Азії, Латинської Америки, ПАР тощо;

IV період (сьогодення) – характеризується пріоритетом соціальної спрямованості юридичних клінік, яку нерідко називають зміною філософії юридичної освіти. Під час підготовки правознавців, велика увага почала приділятися питанням справедливості [9, с. 153].

Щодо українського досвіду, то юридичні клініки починають з'являтися вже протягом 1996–1999 рр. при безпосередній участі молодіжних, студентських та інших громадських організацій у вищих навчальних закладах міст Києва, Донецька, Львова, Одеси, Луцька тощо. Щодо відкриття першої юридичної клініки, то вона датується 1996 р. Наслідуючи основне призначення таких клінік, вона була названа «Pro bono», що в перекладі з латинської мови означає «На благо». Досліджуючи джерела тих часів, можна помітити, що в офіційному реєстрі юридичних клінік України, дата заснування стоїть 1995 рік. За іншими даними, першим таким закладом вважалась юридична клініка (Центр практичного навчання) Донецького національного університету.

На сьогоднішній день в нашій державі юридичні клініки функціонують у понад 62 вищих навчальних закладах (станом на 2020 р.). Значна частина з них входить до Асоціації юридичних клінік України, яка була організована у 2003–2004 р.р. з метою підтримки юридичного клінічного руху. З ціллю систематизації діяльності юридичних клінік та надання допомоги у створенні нових на I-му з'їзді Асоціації юридичних клінік України було розроблено та прийнято 1 редакцію «Стандартів юридичних клінік України». Наступні з'їзди (II-й та III-й) носили організаційно-методичний характер, а також сприяли вирішенню певних аспектів діяльності таких клінік, зокрема було прийнято «Типове положення про юридичну клініку», «Етичний кодекс юридичних клінік

України», визначено та окреслено типовий тематичний план навчального спецкурсу «Основи юридичної клінічної практики» тощо [5].

Варто наголосити, що становлення національної мережі юридичних клінік на території сучасної України відбувалось на протязі таких етапів:

I (протягом 1996–1999 років) – створення перших юридичних клінік в Україні за ініціативи студентів, за кошти грантодавців та окремих університетів на базі, як правило, неурядових правозахисних організацій

II (протягом 1999–2002 років) – несприйняття діяльності юридичних клінік на рівні профільних міністерств та за мінімальної підтримки з боку керівництва вищих навчальних закладів

III (з 2002 року – по серпень 2006 року) – визнання органами державної влади та вищими навчальними закладами ролі юридичних клінік у сфері підготовки висококваліфікованих правників

IV (серпень 2006 року – червень 2011 року) – масовий рух за створення юридичних клінік у структурі вищих правничих навчальних закладів України

V (протягом 2011–2016 років) – відстоювання правничим клінічним рухом статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги на законодавчому рівні

VI (липень 2016 року – дотепер) – лобювання представниками правничого клінічного руху необхідності оновлення нормативно-правового регулювання правничої клінічної освіти в Україні та здійснення внутрішнього моніторингу діяльності юридичних клінік при вищих навчальних закладах [4].

Сучасні науковці тлумачать дефініцію «юридична клініка» з двох точок зору: як організаційну структуру та як спеціальну навчальну програму. Якщо розглядати юридичну клініку як структурний підрозділ, в якому студенти виробляють практичні навички, тобто клінікою вважається те місце, де студент може практично застосувати свої знання. [8, с. 171]. У іншому випадку, під юридичною клінікою тарктують клінічну навчальну програму, зокрема освітню програму професійної підготовки соціально орієнтованих юристів-правників [2, с. 41].

На думку В. Маньгора, юридична клініка надає можливість повноцінно реалізувати практичну спрямованість навчання, так як її метою є: отримання практичних навичок і вмінь студентами за фахом та їхнє залучення в науково-практичну діяльність та надання малозабезпеченим громадянам, які потребують допомоги, безоплатних юридичних консультацій. Серед ключових функцій юридичної клініки можна виокремити:

- впровадження в освітній процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг;
- допомогу студентам інтегруватися у професійне середовище;
- забезпечення можливості спілкування студентів з юристами-практиками, а також створення ефективного механізму обміну інформацією між населенням та юридичною клінікою що дозволить оперативно реагувати на практичні потреби громадян;
- підготовку та навчання студентів у дусі дотримання і поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності;
- поглиблення фахових знань і вдосконалення професійної майстерності;
- проведення заходів з правової освіти населення;
- розширення співробітництва навчальних закладів з судовими і правоохоронними органами, державними органами та органами місцевого самоврядування з іншими установами та організаціями;
- створення місць для проходження виробничої і навчальної практики;

– формування правової культури громадян [8, с. 172].

Таким чином, під юридичною клінікою слід розуміти не що інше, як створюване в межах навчального закладу професійне середовище в комплексі з усім необхідним для психологічної адаптації до неї студента і практичного навчання. Одночас, юридична клініка повинна забезпечити методичне коректне формування початкового професійного досвіду [6, с. 19]. Після отримання уявлення відносно практичних навичок, студент повинен їх закріпити під контролем викладачів-кураторів під час роботи з реальними справами відвідувачів, які можуть в будь-який час звернутися у юридичну клініку.

Закінчивши аналіз й узагальнення особливостей та досвіду діяльності більшості юридичних клінік України, можна прийти до висновку, що така інституція може надати можливість виокремити такі види і форми правничої допомоги громадянам як правове інформування; правове консультування; складання проектів документів; правове представництво прав та інтересів; правова просвіта.

Національна та зарубіжна наукова література пропонує різно-векторні підходи відносно визначення окремих форм класифікації юридичних клінік. Наведемо деякі з них. Так, в залежності від національних особливостей, виокремлюють такі види клінік:

1. Класична юридична клініка – програма або заклад, створений на базі вищого навчального закладу для практичного навчання студентів-правників і надання правничої допомоги малозабезпеченим особам (США, Канада, Німеччина, Україна).

2. Бюро правничої допомоги – юридичні клініки державного фінансування, що надають безоплатну правничу допомогу громадянам із низьким рівнем доходів (Нідерланди).

3. Громадські консультативні бюро – заклади, утримувані урядом за рахунок державного бюджету, що надають кожній зацікавленій особі інформацію юридичного характеру (Велика Британія).

4. Юридичні приймальні – аналог класичної юридичної клініки, в якій акцент робиться на наданні правничої допомоги.

5. Юридична клініка на базі окремої судової установи та кафедри закладу вищої освіти – заклад, в якому прийом громадян здійснюють студенти старших курсів вищого навчального закладу, одночасно переймаючи досвід як викладачів університету, так і професійних суддів.

Місцевий рівень правового регулювання діяльності юридичних клінік концентрується виключно у юридичних школах й представлений внутрішніми актами закладів вищої освіти з метою організації роботи підпорядкованих їм юридичних клінік [10, с. 52]. До таких номартивних актів слід віднести установчі документи (статут освітньої установи, положення про юридичну клініку, посадові інструкції співробітників, листи про співпрацю, регламент чи порядок роботи тощо), організаційні документи (план роботи на короткостроковий та довгостроковий періоди, журнал вхідної та вихідної документації, книга відгуків про діяльність тощо) та ті документи, що готуються у процесі надання правової допомоги (вхідна анкета відвідувача, консультаційна справа чи консультаційний файл, правова довідка, правовий висновок, інші документи правового характеру) [7, с. 10].

До ключових засад діяльності юридичних клінік, які окреслюють особливості їхнього правового статусу та є відмінними для юридичної клініки як суб'єкта надання безоплатної правової допомоги, відносять: рівноправність студентів під час діяльності в юридичній клініці; інформування відвідувачів юридичної клініки про правила роботи та особливості надання безоплатної правової допомоги; звітність студентів-консультантів перед керівництвом юридичної клініки; нагляд за якістю право-

вих послуг в юридичній клініці з боку кураторів; відповідальність кураторів юридичної клініки за надану студентами-клініцистами некваліфіковану правову допомогу; безоплатність надання правової допомоги; конфіденційність; компетентність та сумлінність [7, с. 13].

Серед основних умов забезпечення надання кваліфікованої (якісної) правової допомоги на базі юридичної клініки слід виокремити: дотримання професійних стандартів та етичних норм під час надання такої допомоги, наявність професійного контролю за її наданням, незалежність надання правової допомоги від впливу третіх осіб, а також додержання принципу конфіденційності під час надання правової допомоги. Питання щодо належного рівня компетенції працівників юридичної клініки стосуються також і викладачів-кураторів, так як персонал клініки повинен бути повністю професійним [10, с. 106]. Тому варто відкреслити, що ключовим елементом підготовки персоналу юридичної клініки виступає засвоєння спецкурсу з правничої клінічної освіти, що має на меті комплексно завершити проблему поєднання навчання у вищій школі і формування професійної майстерності правника-юриста. Дана програма такого спецкурсу затверджується у Стандартах діяльності юридичних клінік України.

Варто наголосити на форм-мажорних моментах, які можуть трапитись. Зокрема, пандемія 2020–2021 рр. внесла свої корективи в діяльність усіх сфер життя, тому з метою надання правової допомоги та правопросвітньої діяльності сформувались передумови для більш широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій шляхом проведення різноманітних он-лайн заходів. До речі, це стало трендом у 2020–2021 рр. Тому особливо правопросвітня діяльність поступово пристосовується до умов інформаційного суспільства, формуючи на своїх сторінках правопросвітній контент, проведення он-лайн семінарів, лекцій, бесід тощо.

Серед важливих питань подальшого розвитку правничої клінічної освіти в Україні виступає питання створення експериментальної програми з медіації, яка б передбачала навчання студентів-консультантів юридичних клінік практиці (навичкам) проведення медіації фахівцями-медіаторами, а також проблема спеціалізації юридичних клінік, перевагами якої, зважаючи на іноземний досвід [1], є надана студентам можливість заздалегідь обирати напрям роботи юридичної клініки, забезпечення більш високого професійного рівня правової допомоги, а також створення більших можливостей для контролю викладачів за діяльністю студентів-консультантів.

Таким чином, розвиток юридичної освіти в Україні шляхом реформування системи підготовки правників має зосереджуватись на підвищенні її практичної орієнтованості з урахуванням прогнозів державних потреб правничих кадрів різних освітніх рівнів. При цьому подолання істотного розриву між юридичною освітою і соціальною практикою повинно здійснюватися на основі компетентнісної моделі підготовки юристів, відповідно до потреб різних сфер правничої практики.

Важливим напрямком підвищення рівня практичної підготовки фахівців у галузі права має стати запровадження та активізація діяльності юридичних клінік у закладах вищої освіти, як бази для практичного навчання, проведення навчальної та інших видів практики студентів шляхом їх безпосереднього залучення до надання безоплатної правової допомоги населенню, що надасть можливість майбутнім юристам безпосередньо застосовувати та засвоювати здобуті знання у всіх сферах юридичної практики та навчитися орієнтуватися у юридичній професії. Широке впровадження правничими школами України елементів правничої клінічної освіти в навчальний процес та належне використання юридичних клінік як унікальних баз проходження практики студентами-правниками невідмінно сприятиме підвищенню якості юридичної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Pacific McGeorge Legal Clinics. URL: http://www.mcgeorge.edu/Students/Academics/Experiential_Learning/Legal_Clinics.Htm (дата звернення: 30 серпня 2024 р.).
2. Вашук О.Л., Гера Р.Ю. Посібник для консультанта юридичної клініки. Львів: ПАІС, 2008. 248 с.
3. Гончаренко В.О. Юридична клініка: історія і визначення. Практика діяльності «юридичних клінік» України. 2014. № 1. С. 3–5.
4. Дубчак Н.С. Окремі питання становлення юридичних клінік в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер.: Економіка і право.* 2010. Вип. 12. С. 144–160.
5. Дулеба М. В. Мережа юридичних клінік України: ретроспективи та перспективи, К., 2006, с. 107.
6. Кожем'яко Н. В. Специфіка професійної діяльності фахівця з правознавства освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст». *Професійна освіта: проблеми і перспективи.* 2016. Вип. 10. С. 16–20.
7. Лоджук М.Т. Правове регулювання діяльності юридичних клінік в Україні: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 22 с.
8. Маньгора В. В. Роль юридичних клінік у професійній підготовці майбутніх юристів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер.: Економіка і право.* 2012. Вип. 17. С. 167–173.
9. Молібог С., Павленко Д., Дарел Браун. Юридична клініка. – Київ.: Центр комерційного права, 2002. С. 6.
10. Правнича клінічна освіта в Україні : навчальний посібник / за заг. ред. В.М. Сущенко. Київ : Ваіте, 2020. 274 с.